

شاخص های ارزیابی هویت کالبدی شهر

سونیا اکبری شاهرک¹

1-کارشناسی ارشد طراحی شهری، sonia.akbari070@gmail.com

چکیده

هر شهرهایی که تحت تأثیر تفکرات مدرن شکل گرفتند و یا بخش‌هایی از آن‌ها تغییر شکل یافتند، امروزه دچار مشکل شده و به طور پیوسته در پی یافتن هویت خود هستند؛ هویتی که آنان را به گذشته پیوند دهد، ولی در عین حال برآورنده نیازهای حال و آینده نیز باشد. این چنین است که هویت به عنوان عامل حفظ «تشخص شهرها» با اهمیت تلقی می‌شود. سهل و ممتنع بودن مفهوم هویت شهری در فرآیند شناخت و ادارک، پدیده‌ای چند بعدی و پیچیده را پیش روی ما قرار می‌دهد. از آن‌جا که شهر ویرترین عرضه تفکرات جامعه به دنیای بیرون و بستر شکل‌گیری حیات مدنی است، هویت کالبدی شهرها به مقوله‌ای تأثیرگذار در حیات شهر تبدیل شده و تلاش برای یافتن ماهیت و چیستی هویت کالبد شهرها جهت ارزیابی معیار سیاست‌های مداخله کلان در شهرهای امروز، امری ضروری است. پژوهش حاضر به دنبال یافتن پاسخی به این پرسش است که برای ارزیابی هویت کالبدی شهرها، به چه شاخص‌هایی باید متوسل شد؟ به بیان دیگر هدف از انجام این پژوهش، ارائه شاخص‌هایی برای ارزیابی هویت کالبدی شهرهاست تا بدین وسیله بتوان هویت‌مندی و حس تعلق شهروندان به محیط زندگی‌شان را افزایش داد. در این راستا از روش توصیفی تحلیلی برای نیل به اهداف استفاده شده است. این شاخص‌ها در دو بخش طبیعی و مصنوع، تحت عنوان تمایز- تشابه، وحدت- کثرت و تداوم- تحول، دسته بندی شده اند.

واژه‌های کلیدی: هویت شهر، هویت کالبدی، کالبد شهر، شاخص‌های هویت شهر، تشخیص محله

1- مقدمه

در طی فرآیند جهانی شدن و جهانی سازی، یکی از مهم ترین مسائل و چالش های پیش روی جوامع در حال توسعه، حفظ خویشتن خویش و گریز از بحران هویت است. هویت شهرها در روابط انسان ها با یکدیگر و با محیط موثر است. بافت های شهری نیز از این مقوله مستثنی نیستند؛ لذا هویت کالبدی در پی پاسخ به کیستی و چیستی کالبد است و تحقق بخشیدن به این پاسخ، نیازمند شناخت عوامل موثر بر هویت کالبدی شهرهاست. ضرورت پرداختن به این موضوع از آن جا روشن می شود که بدانیم شناخت درست و عمیق معیارهای تاثیر گذار بر هویت کالبدی در شهر، حس تعلق شهروندان را برانگیخته و شهری سرزنده و جامعه ای واجد حیات مدنی را در پی خواهد داشت. اهمیت بحث هویت مکان از آن جا ناشی می شود که انسان با عدم ادراک خود و رابطه اش با جهان پیرامون دچار هراس می شود، تعلق خاطر در این میان پناهگاهی است تا انسان را از تعلیق رهایی بخشد. انسان نیاز دارد هر چه بیشتر فضای زندگی خود را مخاطب قرار دهد و با آن در تعاملی سهل قرار گیرد. [1]

2- روش تحقیق

در این پژوهش از روش توصیفی تحلیلی برای نیل به اهداف استفاده شده است؛ اطلاعات توصیفی از مطالعات کتابخانه ای (کتب، مجلات و مقالات) نشریات و سایت های عملی مرتبط گردآوری و سپس مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته اند.

3- مبانی نظری

1-3- هویت: (معنای عام)

در فرهنگ فارسی عمید در ذیل «هویت» چنین آورده است: هویت، حقیقت شیء یا شخص که مشتمل است بر صفات جوهری او: شخصیت، ذات، هستی وجود. منسوب به هو، و رقه هویت، شناسنامه. فرهنگ آکسفورد در تعریف واژه هویت یکسانی در کیفیت یا خصوصیات شرایط طبیعی، یکسانی و یگانگی، همانند بودن شخصی یا چیزی در همه زمان ها و همه شرایط و اوضاع، وضعیتی که موجب تشخیص کسی از دیگری شود، فردیت، شخصیت، وجود شخصی و فردی و خود همان چیز تعریف و عنوان شده است. تعریف فرهنگ وبستر نیز بر همانندی و تشابه، ویژگی متمایز کننده و حالتی از تشابه با چیزی که بی آن شده یا ادعا شده دلالت دارد. [2] به طور کلی «هویت» نوعی آگاهی و درک از خود است که از رهگذر تأسیس دیگری حاصل می شود. [3] گیدنز، عنصر بازاندیشانه هویت را متعلق به انسان مدرن می داند و هویت شخصی یا تأمل در خود و خود بازاندیشانه را پدیده ای منحصر به دوران مدرن تلقی می کند. [4]

چونکینز بر خلاف گیدنز معتقد است که بازاندیشی انسان مدرن منحصر به دوران مدرنیته نیست و در واقع آن را عصری نمی داند. او خویشتن بازاندیشانه را ویژگی انسان و وجود او می داند و نه از علائم انسان مدرن. [5] به عقیده الکساندر، هویت در محیط فرهنگی تجلی می کند که ارتباط طبیعی و منطقی بین فرد و محیط حاصل شده باشد. وی معتقد است که بین فرد و محیط زندگی اش ارتباط و احساس تعلق خاطر به وجود نخواهد آمد، مگر آن که قادر به شناخت عمیق و تشخیص آن باشد، توان درک تمایز آن نسبت به محیط های دیگر را نیز داشته باشد و بداند در چه زمانی و به چه صورت، پاسخ مناسبی به کشش های انجام یافته در آن محیط بدهد. [6]

والتر بور، نیز عقیده دارد هویت همان تفاوت های کوچک و بزرگی است که باعث بازشناختن یک مکان (خوانایی محیط) می شود و حس دل بستگی و حساسیت به محیط را به وجود می آورد. خاص بودن هر محیط به معنی اجتناب از یکنواختی، وجود تنوع و جذابیت است. در شکل و نحوه قرارگیری فضاها، در طرز دسترسی به فضاها و در کاربری ها نیز می باید وجود داشته باشد. [7] ولف نیز معتقد است که هویت در محیط نتیجه ارتباطات مقابل سه جزء است که در داخل یک مجموعه عمل می کند: ترکیب ظاهری و کالبدی نمادها (سمبل ها) در محیط علمکردها و فعالیت های قابل مشاهده در محیط مفاهیم نمادها در محیط. [7]

«کالن» هویت را توجه به شخصیت فردی هر محیط و پرهیز از یکنواختی و مشابهت در محیط های شهری از طریق به جلوه درآوردن ویژگی های خاص هر محیط تعریف می کند. [8]

«جیکوبز» نیز هویت را در رابطه با فعالیت ها و زندگی در خیابان های شهری از دیدگاه برنامه ریزی شهری تعریف می کند. وی معتقد است شهرها امن تر، قابل زندگی تر و پرجاذبه تر می شوند چنانچه خیابان هایشان به ترکیب پیچیده ای از فعالیت های مختلف اختصاص داده شوند. [9]

در تعریف هویت محیط مصنوع، راپاپورت هویت را خصوصیتی از محیط که در شرایط مختلف تغییر نمی کند و یا خصوصیتی که موجبات قابلیت تمیز و تشخیص عنصری را از عنصر دیگر فراهم می آورد و عناصر شهری را از یکدیگر متمایز می سازد، تعریف می کند. [10] لینچ در کتاب شکل خوب شهر، هویت را به معنای بسیار ساده: معنی مکان تعریف می کند: هویت یعنی حدی که شخص میتواند یک مکان را به عنوان مکانی متمایز از سایر مکان ها مورد شناسایی قرار دهد، به گونه ای که شخصیتی مشخص و منحصر به فرد داشته باشد. [11]

هویت به معنای تشخیص، هستی و وجود و آنچه موجب شناسایی شخص باشد. همچون شخصیت یا کیفیت بیان گر ویژگی های هر فرد یا پدیده ای می باشد. هویت، شخصیت و یا کیفیت هر چیز می تواند در سنجش با معیارهایی، خوب یا بد، ارزیابی شود. [12] با مطالعه متون شهرسازی می بینیم که را به دفعات از «تشخص»، «تفاوت» و «خصوصیاتی از محیط که تغییر نمی کند» برای تعریف هویت محیط استفاده کرده اند.

3-2- کالبد (معنای عام):

در فرهنگ عمید واژه کالبد چنین معنا شده: قالب، تن، بدن. [13]. فرهنگ دهخدا نیز تعابیر مشابهی دارد؛ «کالبد به معنی کالبد است که قالب هر چیز باشد/ به معنی تن و بدن آدمی و حیوانات دیگر نیز هست. چون این تن خاکی برای روح حیوانی به معنی قالب است، آن را نیز کالبد گفته اند. لذا کالبد را می توان به معنی جسم و تن دانست در مقابل روح و روان. [13]

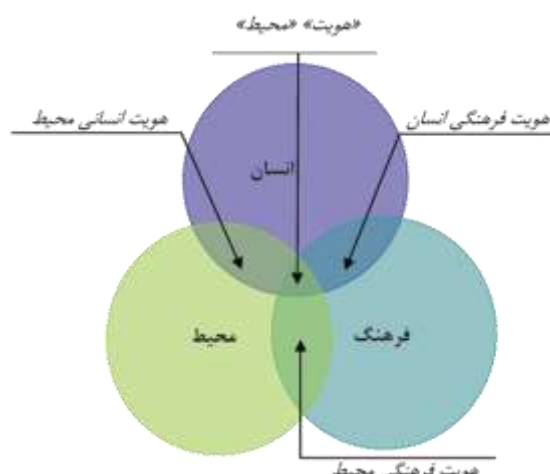
3-4- کالبد :

در ادبیات طراحی شهری، واژه شکل (فرم) شهر را می توان مترادف «کالبد» شهر دانست. [13] کوین لینچ در کتاب سیمای شهر، فرم شهر را به صورت «مظاهر جسمی و رویت پذیر شهر» تعریف کرده است. کالبد شهر را مترادف عناصر مصنوع و بی جان (ساختمان ها) دانسته اند: « شکل شهر که رکن اساسی طراحی شهری به حساب می آید در حقیقت ظرفی است که امکان می دهد فعالیت های شهری در آن به وقوع بپیوندند. شکل شهر فقط مورفولوژی شهر است به این معنی که شکل شهر در برگیرنده بافت فیزیکی، عملکردهای اداری و صنعتی و مجموع ساختمان هایی است که معرف فضایی پدیده های شهری هستند». [13]

3-5- هویت کالبدی:

در این قسمت ابتدا به مرور ارتباط مفاهیمی مانند فرهنگ و محیط و انسان می پردازیم سپس مفهوم هویت کالبدی، شرح داده خواهد شد.

فرهنگ و محیط، هویت ساز زندگی انسان می باشند، به نحوی که هر کدام نقش اساسی در تشکیل هویت بر عهده دارند. از دیگر سو می توان دید که فصل مشترک هویت انسانی محیط و هویت فرهنگی انسان، هویت محیط را تشکیل می دهد (شکل 1). [14]

شکل 1- ارتباط انسان-فرهنگ-محیط و نسبت آن‌ها با هویت (ماخذ: نقی زاده، 1386)

میر مقتدایی هویت کالبدی را این‌گونه تعریف می‌کند: «به معنای صفات و خصوصیات است که جسم شهر را از غیر متمایز کرده و شباهتش را با خودی آشکار می‌کند. این صفات باید به گونه‌ای باشند که جسم شهر، در عین تداوم زمانی، در حال تحول و تکامل نیز باشد و نهایتاً به پیدایش یک کل منجر شود». [14]

معیارهای ارزیابی هویت کالبدی را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد:

1- تمایز/تشابه، به معنای تمایز از غیر و تشابه با خودی؛ مفاهیمی چون خوانایی، معنی، حس مکان و شخصیت مستقیماً به مفهوم تمایز و تفاوت مکانی مربوط شده و بر حفظ آن تاکید دارد. انسان گرایش دارد اشیایی را درک کند که مخالف با زمینه موجود است مثلاً در محله‌ای متروک و مهجور وجود برجی زیبا بیشتر به دل می‌نشیند. [15] چینگ در 1979 در مورد رویکردهای متفاوتی برای دستیابی به وحدت در ترکیب در تعریف سلسله مراتب بحث می‌کند. او دریافت که چگونه تفاوت‌ها همچون اندازه استثنایی، شکل منحصر به فرد و موقعیت استراتژیک می‌تواند ترکیبات هماهنگ خلق کند. دسته بندی او به سه گروه تقسیم می‌شد: سلسله مراتب در اندازه، سلسله مراتب در شکل، سلسله مراتب در مکان و جایگاه. وی معتقد است محرکه‌هایی که مشابهت‌های کالبدی دارند احتمالاً بیشتر با هم مرتبط و درک می‌شوند مثلاً در شهرها مساجد دارای نما و کالبد خاص خود هستند و می‌توان آن‌ها را از سایر بناها تشخیص داد. [15]

2- تداوم/تحول، به معنای پیوند با گذشته و عدم انقطاع (تداوم معنی و ارزش های خودی) در عین حال نوآوری و خلاقیت با توجه به شرایط زمانه (خود ماندن ولی همان نماندن)

3- وحدت/کثرت، به معنای یگانگی و در نظر گرفتن اجزا به صورت یک «کل واحد» با وجود تفاوت‌های موجود بین آن‌ها. احساس هویت «عبارتست از احساسی که انسان نسبت به استمرار حیات روانی خود دارد، و یگانگی و وحدتی که در مقابل اوضاع و احوال متغیر خارجی همواره در حالات روانی خود حس می‌کند». [13]

پاکزاد در توضیح تکرار می‌نویسد: «تکرار به معنای مجموعه‌ای بی انقطاع از واحدهای متصل به هم است. توسط تکرار، کیفیت فردی هر یک از اجزاء حفظ شده ولی در عین حال وجود یک کل واحد نیز تا حدودی حفظ می‌گردد. تکرار به عبارتی حضور عناصر مشابه است. در تکرار ممکن است عناصری مشابه با فرم مشخص و یا فاصله‌ای یکسان تکرار شوند، تکرار عناصر ممکن است با قاعده یا بی‌قاعده باشد. زمانی که تکرار منظم باشد، منجر به ضرباهنگ می‌شود. وی در ادامه در تعریف ضرباهنگ می‌گوید: «تکرار هر عنصری از لحاظ فرمال (شکل، رنگ و غیره) طبق نظمی معین، ریتم یا ضرباهنگ می‌باشد». [1]

پاکزاد همچنین در مورد تفاوت می گوید: «در مورد چند پدیده که در اساس باهم موافق اند، اما در جزئیات و ویژگی های افزوده باهم اختلاف جزئی دارند به کار گرفته می شود». وی ویژگی هایی از قبیل تفاوت در اندازه، مصالح، رنگ، نور و ... را ویژگی های تمایز هویتی می نامد. [1]

قاسمی هم چنین شرایط لازم برای تشخیص محله به عنوان بخشی از شهر را اینگونه بیان می کند: نظام پر و خالی، محصوریت معابر، تراکم ساخت و ساز، ارتفاع توده های ساختمانی، خط آسمان، خط بام، سبک ساخت، رنگ و مصالح، میزان و نحوه ی حضور ساکنان (از دقیق شدن در رفتارهای ساکنان می توان برای انتساب محله به شهری خاص کمک گرفت)، زندگی در شب، نحوه ی جابجایی افراد، عوارض طبیعی، پوشش گیاهی، وجود عناصر طبیعی خاص. [16]

امکان بازشناسی و برخورداری از تشخیص از راهکارهای عملی برقراری شرایط هویت مندی یک محله می باشد. [16]
شناخت هویت یک شهر بایستی بر پایه مولفه های تشکیل دهنده شخصیت آن فضا شناسایی شود. از جمله مولفه های تشکیل دهنده شخصیت یک شهر عبارتند از: مولفه های طبیعی، مصنوع و انسانی. [17]
متغیرهای هر یک از این مولفه ها، چنانچه مشخصه هایی از صفات اختصاصی و برجسته داشته باشند نقش شاخص و معرف هویتی را ایفا می کنند. [18]

جدول 1- شرایط لازم برای تشخیص محله (ماخذ: قاسمی، 1383)

مولفه	سنجه	توضیحات
کالبدی	خط آسمان	شاخص بودن تپش های موجود در خط آسمان
	تراکم ساخت و ساز	تفاوت های موجود در تراکم ساخت و سازهای هر محله
	ظاهر دانه ها	وضعیت کالبدی و ظاهری دانه ها، قادر است محله را از سایر محلات متمایز کند
عملکردی	موقعیت استقرار و همجواری- های خاص	اگر تخمین موقعیت محله امکان پذیر باشد تشخیص آن اجتناب ناپذیر می گردد. زیرا محلات شهر حداقل در مکان استقرارشان تفاوت قطعی دارند (محلات دنبال رودخانه یا بازار).
	کاربری غیر مسکونی خاص	-
ادراکی	ساختار محله	راسته ی محله ها به عنوان ستون فقرات محلات رنگ باخته اند و محلات را از داشتن ساختار خاص و قابل بازسازی در ذهن شهروندان محروم ساخته اند.
	کیفیت ورودی	تشخیص ورودی محله باعث ایجاد جایگاهی متفاوت در تصویر ذهنی ما خواهد شد.
	وضعیت گره ها	یکی از موانع موجود بر سر راه تشخیص یافتن محلات کنونی فقدان گره های شاخص و یا تبعیت گره های موجود در بخش های مختلف یافت، از الگوهای مشابه است.

ادامه جدول 1- شرایط لازم برای تشخیص محله (ماخذ: قاسمی، 1383)

مؤلفه	سنجه	توضیحات
ادراکی	وجود عناصر منحصر به فرد و نقش انگیز	-
	حال و هوا و نقش خاص	-
	قدمت محله	-
	معنی دار بودن نام محله	وقتی نمی‌توانیم محله ای را به نامی خاص و معنی دار بخوانیم همواره تشخیص آن در نظرمان دچار کاستی می‌شود.
اجتماعی	انجام فعالیت‌های خاص	-
	قشر اجتماعی خاص	-
	نحوه و میزان حضور ساکنان	-
	تراکم جمعیت	-
زیست محیطی	عوارض خاص طبیعی	از تنوع در عوارض طبیعی، جهت متمایز نمودن محلات نسبت به هم بهره جست.
	حضور ویژه ی عناصر طبیعی	نوع و تراکم پوشش گیاهی موجود در یک محله ی منظم و محل های حضور آن می‌تواند به محله حال و هوایی متفاوت از سایر محلات بخشید.
منظر	چشم اندازهای ویژه	محله‌ای که چشم اندازهای ویژه‌ای دارد در ذهن آن‌ها ثبت می‌شود.

بهزاد فر، مولفه‌های هویت شهر را به دو دسته طبیعی و مصنوع به صورت زیر تقسیم نموده است:

الف: مولفه های طبیعی هویت شهر:

- 1- جایگاه کلی طبیعی (عرض و طول جغرافیایی آن شهر و شاخص‌های پیوسته)
- 2- مولفه‌های ساختاری جغرافیایی (توپوگرافی، هیدروگرافی و شاخص‌های وابسته)
- 3- مولفه‌های ساختاری طبیعی (رود، دره ها)
- 4- مولفه‌های حوزه ای و ساختی طبیعی (تنوع خاک، پوشش گیاهی)
- 5- مولفه‌های نقطه ای (چشمه‌ها، تپه‌ها و مشابیه)
- 6- مولفه‌های منطقه‌ای خطی (مسیر آب و مشابیه) [17]

ب: مولفه های مصنوع هويت شهر:

هويت هر شهر بصورت ساختاری-کالبدی در لایه های مختلف زمان بر فضای شهر تبلور دارند.

- 1- منظر عمومی: شامل کلیت فرم شهرها با دید پرنده که وضعیت شهر را از گذشته تا شرایط موجود نشان می دهد.
- 2- عناصر خطی ساختاری شاخص: شامل خیابان های اصلی ساخت شهر.
- 3- شاخص های کانونی و نقطه ای شهری شامل میادین، دروازه ها، پارک ها و...
- 4- شاخص های خطی-نقطه ای تاریخی و کالبدی شامل کاخ ها، بازارها و نظیر این ها.
- 5- تک بناهای شاخص شهری.
- 6- توده ها، حوزه ها و فضاهای شاخص شهری، محلات قدیمی شهر قدیم، مجموعه ساختمان های مسکونی. [17]

نتیجه گیری

در این پژوهش سعی گردید بر روی یکی از مهم ترین مساله های شهری موجود، یعنی بحث هويت شهری پرداخته شود. برای این منظور مولفه های موثر بر هويت شهر و معیارهای ارزیابی هويت کالبدی شهر، از دیدگاه ها و نظریات استخراج گردید و از جمع مولفه ها و تطابق آن ها با معیارهای ارائه شده، شاخص های ارزیابی هويت کالبدی شهر، تحت عنوان جدول 2 به دست آمد.

جدول 2- شاخص های هويت کالبدی شهر (ماخذ: نگارنده، 1395)

تداوم-تحول	وحدت-کثرت	تمایز- تشابه	معیارهای ارزیابی	
			مولفه های مورد	ارزیابی
محدوده طبیعی شهر	محدوده طبیعی شهر	-	جایگاه کلی طبیعی	[17] طبیعی
-	-	ساختار زمین شناسی و توپوگرافیک (حاصل خیزی زمین، نفوذ پذیری زمین، مورفولوژی زمین)، شیب زمین، شرایط اقلیمی شهر (دما، تابش، باد و رطوبت)	مولفه های ساختاری جغرافیایی	
-	-	وجود عناصر طبیعی خاص مانند رودخانه، دره، مادی	مولفه های ساختاری طبیعی	
-	-	نوع پوشش گیاهی و جانوری (جنگل ها، مراتع و مزارع)	مولفه های حوزه ای و ساختی طبیعی	

ادامه جدول 2- شاخص های هويت کالبدی شهر (ماخذ: نگارنده، 1395)

مورد ارزیابی	معیارهای ارزیابی		
	تمايز- تشابه	وحدت- کثرت	تداوم-تحول
طبیعی [17]	مولفه های نقطه ای	تعداد مولفه های نقطه ای موجود (کوه، چشمه و ...)	مولفه های نقطه ای موجود (کوه، چشمه و ...)
	منظر عمومی	شکل شهر	شکل شهر
مصنوع [16], [17]	عناصر خطی- ساختاری	شکل راه ها	شکل راه ها
	شاخص های قانونی و نقطه ای شهری	-	تراکم ساخت و ساز
	شاخص های خطی -نقطه ای تاریخی و کالبدی	ظاهر دانه ها، رنگ مصالح، کیفیت ابنیه، قدمت بناها، نماهای شهری، سبک معماری و ...)	ظاهر دانه ها، انعطاف پذیری کاربری ها
	تک بناهای شاخص شهری	-	نوع مالکیت، نوع کاربری
	توده ها، حوزه ها و فضاهای شاخص شهری	تراکم ساخت و ساز، ارتفاع توده ها، نظام پر و خالی، خط آسمان، جهت توسعه محله، قشر اجتماعی خاص، تاسیسات و تجهیزات بافت، دسترسی به فضای سبز، نزدیکی به مرکز شهر، ارزش زمین در بافت، میزان و نحوه حضور ساکنان	ارتفاع توده ها، نظام پر و خالی، خط آسمان، جهت توسعه محله، قشر اجتماعی خاص، تاسیسات و تجهیزات بافت، دسترسی به فضای سبز موجود

مراجع

- [1] پاکزاد، ج. عناصر و کیفیت های منظر یک فضای شهری، دو فصلنامه آبادی، 1390، شماره 37.
- [2] پیران، پ. هویت شهرها؛ غوغای بسیار برای مفهومی پیچیده، مجله آبادی، 1384، شماره 13.
- [3] غراب، ن. هویت شهری، تهران: راه دان: انتشارات سازمان شهرداریها و دهیاریهای کشور، 1390.
- [4] گیدنز، آ. تجدد و تشخیص، جامعه و هویت شخصی در عصر جدید، ترجمه ناصر موفقیان، نشر نی، تهران. چاپ اول، 1378.
- [5] جنکینز، ر. هویت اجتماعی، ترجمه تورج یاراحمدی، تهران: نشر شیرازه، 1381.
- [6] الکساندر، ک. معماری و راز جاودانگی: راه بی زمان ساختن، ترجمه مهرداد قیومی بید هندی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، 1381.
- [7] بذرگر، م.ر. شهرسازی و ساخت اصلی شهر، شیراز، کوشا مهر، 1382.
- [8] سلسله، ع، سلسله، م. بررسی تأثیر عامل هویت (ایرانی، اسلامی) بر زیبایی شهر، آرمانشهر، 1388، شماره 2.
- [9] Jacobs, J. The Death and Life of Great American Cities" New York, Vintage Rapoport, 1969.
- [10] بنتلی، ای ین و دیگران. محیط های پاسخده، ترجمه مصطفی بهزادفر، تهران، دانشگاه علم و صنعت ایران، 1382.
- [11] لینچ، ک. ، تئوری شکل خوب شهر، ترجمه حسین بحرینی ، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1376.
- [12] حجت ، ع. هویت انسان ساز، انسان هویت پرداز (تأملی در رابطه هویت و معماری) ، نشریه هنرهای زیبا، 1384، شماره 24.
- [13] میر مقتدایی، م. معیارهای شناخت و ارزیابی هویت کالبدی شهرها، نشریه هنرهای زیبا، 1383، شماره 19.
- [14] نقی زاده ، م. ادراک زیبایی و هویت شهر (در پرتو اسلامی) ، اصفهان، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان، 1386.
- [15] دکتر فرح حبیب، ف، نادری، م.، فروزانگهر، ح. پرسمان تبعی در گفتمان کالبد شهر و هویت (کالبد شهر تابع هویت یا هویت تابع کالبد شهر؟)، نشریه هویت شهر، 1387، شماره 3.
- [16] قاسمی اصفهانی، م. اهل کجا هستیم؟ هویت بخشی به بافت های مسکونی، تهران، چاپ اول، 1383.
- [17] بهزادفر، م. هویت شهر نگاهی به هویت شهر تهران، انتشارات شهر، چاپ اول تهران، 1386.
- [18] کمیلی، م. هویت شهری بندر عباس، دو فصلنامه صفا، 1387، شماره 46